

Kuolema maahanmuuttajayhteisössä: yksilö, yhteisöt ja yllirajaiset muistamisen keinot

Arvio teoksesta Saramo, Samira, Eerika Koskinen-Koivisto & Hanna Snellman (toim.). *Transnational Death*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2019. 218 s. ISBN 978-951-858-134-8.

Emilia Lakka

Kun *Transnational Death* -teoksen toimittajat Ph.D. Samira Saramo, FT Eerika Koskinen-Koivisto ja professori Hanna Snellman avasivat 2016 kirjoittajahaun kuolemaa ja muistamista kansainvälisen liikkuvuuden ja maahanmuuton kontekstissa käsittelevään kokoelmateokseen, he tuskin osasivat ennakoida, millaisessa maailmantilassa kirjaa luettaisiin alle vuosi sen julkaisemisen jälkeen [1]. Globaali koronapandemia on tuonut kuoleman aivan uudella tavalla elämämme keskiöön. Kuolema on tullut poikkeuksellisen lähelle ja toisaalta se on historiallisesti poikkeuksellisten ihmisten liikkuvuuteen kohdistuneiden rajoitteiden myötä viety kauas. Virus on rakentanut kuoleman ympärille sekä fyysisiä että henkisiä raja-aitoja, kun ihmiset ovat rajoitusten vuoksi joutuneet olemaan erillään läheisistään näiden viimeisillä hetkillä. Läheisyyden ja läsnäolon puute kuoleman saapuessa, hautaukseen ja vainajan muistamiseen liittyvien rituaalien muuttuminen ja supistuminen sekä yhteisöllisen suremisen mahdollisuuksien kaventuminen ovat kotimaansa ulkopuolella asuville tuttuja ilmiöitä. Viime kuukausina nämä ovat pandemiasta aiheutuneen valtioiden rajojen ja yhteiskuntien sisäisen sulkeutumisen myötä tunkeutuneet osaksi aivan uusien ihmisryhmien arkea ja kokemusta.

Transnational Death ei ole merkityksellinen teos ainoastaan siksi, että se tarjoaa tervetulleen, tuoreen ja monipuolisesti eri tieteenaloilla tehtävää tutkimusta kokoavan panoksen melko hajanaiseen tutkimuskenttään (ks. kuitenkin esim. kirjoittajien esiin nostama Hunter & Soom Ammann 2016 ja tuoreista suomalaisista Horsti 2019). Tämän lisäksi teos mahdollistaa aikamme laajempien yhteiskunnallisten ja globaalien haasteiden, epidemiasta selviämisen ja sitä seuraavan jälleenrakennuksen, pohtimisen suurelle yleisölle uudesta näkökulmasta. Fyysinen etäisyys läheisistä heidän elämänsä loppumetreilla on ilmiö, jonka käsittely vaatii niin yksilöiltä, yhteisöiltä kuin myös prosessiin osallistuvilta eri alojen ammattilaisilta aivan erityiset työkalunsa. Sen pohdintaan ja työstämiseen *Transnational Death* tarjosi itselleni näkökulmien laajentamisen lisäksi myös konkreettisia eväitä. Teos onkin erinomainen esimerkki

siitä, miten lukija tuo lukukokemukseen aina väistämättä myös palan itseään. Maailmanlaajuisen kansanterveys- ja talouskriisin keskellä yksilö etsii sen aiheuttamiin haasteisiin luontaisesti vastauksia myös kaikista eteensä siunautuvista teksteistä.

Yksityinen ja yhteinen kohtaavat

Teos alkaa Samira Saramon kirjoittamalla, yllirajaisen kuolematutkimuksen kenttää sekä kirjan teemoja tiiviisti avaavalla johdannolla. Vaikka teoksella ei ole selkeästi positioitua yhteistä tutkimuskysymystä, otetaan sen lähtökohdaksi kuitenkin muuttoliikkeiden ja kuoleman erottamaton suhde. Maastamuuttoon liittyy aina epävarmuutta ja haasteita riippumatta niistä hyödyistä, mahdollisuuksista ja vapauden tunteesta, joita uuden elämän aloittaminen kotimaan ulkopuolella saa aikaan (s. 11). Kuoleman pelko ja menetyksen tuska ihmiselämän voimakkaimpina tunteina toimivat sekä äärimmäisenä esimerkkinä muuttajan kokemasta tunnevyörystä että työkaluna myös muiden yllirajaisen elämän aikaansaamien ajatusmallien ja tunneskaalojen analyttiselle tarkastelulle. Yllirajaisessa kuolemassa on harvoin kyse ainoastaan ihmiselämän päättymisestä ja sen suremisesta, vaan pidemmästä prosessista, jossa yksilö joutuu käsittelemään muuttoon liittämääns merkityksiä sekä omaa rooliaan eri yhteisöjen jäsenenä.

Johdantoa seuraa kymmenen artikkelia, joissa kokoelmateoksen kansainvälinen kirjoittajakaarti tarkastelee kuoleman, maahanmuuton ja muistamisen risteämiskohtia erityisesti etnografian ja historiantutkimuksen monitieteisistä näkökulmista. Teos on jaettu kolmeen lähes tasapituiseen osioon (*Families, Communities* ja *Commemoration*), joissa kussakin syvennyttään eri tarkastelu- tai näkökulmista muutaman tapaustutkimuksen avulla rajat ylittävän kuoleman ilmiöihin ja haasteisiin. Osioille valitut pääotsikot heijastelevat tekijöiden valitsemaa näkökulmaa yllirajaiseen kuolemaan ennen kaikkea sosiaalisena ja yhteisöllisenä ilmiönä, jossa yksityinen ja kollektiivinen kohtaavat, törmäävät ja ovat keskenään jatkuvassa vuorovaikutuksessa (s. 19).

Kirjan alkupäässä keskitytään perheisiin ja siihen, miten toisessa maassa tapahtuva kuolema koskettaa yksilöitä ja heidän lähipiiriään syvällisellä ja henkilökohtaisella tasolla. Kuolema ja sen läheisyys pakottavat yksilön käymään läpi raskastakin sisäistä neuvottelua roolistaan ja paikastaan osana esimerkiksi sukuyhteisöä, uskonnollisia ryhmiä tai kulttuuria (esim. s. 43–45, 53). Toisaalta se myös tarjoaa tilaisuuden olemassa olevien sosiaalisten siteiden vahvistamiselle (s. 70, 133) sekä yksilön monikulttuurisen ja kompleksisen identiteetin aiempaa perusteellisemmalle käsittelylle ja rakentamiselle (s. 35–37). Kuolema pakottaakin ihmisen kaivautumaan sisimpäänsä ja löytämään sisäisen rauhan fyysiseen poissaoloon liittyvien syllisyyden, surun ja epävarmuuden tunteiden kanssa (61–62, 72–74).

Erityisesti kirjan ensimmäisen osion kolmesta artikkelista välittyy yhteinen ajatus kuolemasta katalyyttinä yksilön henkilökohtaisen maahanmuuttokokemuksen ja sen kautta rakentuneen yllirajaisen, ajoittain ristiriitaisen identiteetin tutkiskelulle. Kuten Josiane Le Gall ja Lilyane Rachédi poissaolon ja etäisyyden tuskaa käsittelevän artikkelinsa päätteeksi pohtivat, liittyy läheisen menetykseen kotimaansa ulkopuolella asuvan ajatuksissa usein akuutin traumaattisen vaiheen lisäksi vielä syvempiä, ihmisen

olemassaoloa ja elämää myös pidemmällä aikavälillä potentiaalisesti mullistavia, tasoja. Sen lisäksi, että kuolema avaa ovet ”olisinko voinut tehdä enemmän” - skenaarioiden jossittelulle, voi se maahanmuuttajan mielessä toimia yleisempänä ilmentymänä ja symbolina kaikelle sille, mistä tämä on joutunut luopumaan voidakseen aloittaa uuden elämän ulkomailla. (s. 79.)

Lukijan huomio liikkuukin luontevasti yksityiseltä, surun ja kuolemaan liitettävien tunnereaktioiden tasolta kohti laajempaa, joskin ajoittain aivan yhtä tunteiden kyllästävä yllirajaisen kuoleman yhteiskunnallis-poliittista tasoa. Kirjan alussa ääni annetaan ennen kaikkea läheisen menetyksen kohtaamille ihmisille ja heidän perheilleen (esim. Le Gall & Rachédi, Anna Matyska), keskittyen siihen elämää mullistavaan kokemukseen, jollainen yllirajainen kuolema voi yksilöille olla. Teoksen loppua kohti edetessä lukija pääsee tutustumaan erilaisten yhteisöjen, organisaatioiden ja valtiollisten toimijoiden rooliin yllirajaisen kuoleman ja muistamisen kentässä. Teemaa lähestytään muun muassa yhteiskuntien ja valtioiden harjoittaman muistin politiikan (Oula Seitsonen, Koskinen-Koivisto), yhteisöjen luoman ja ylläpitämän sankari- ja marttyyrikuvaston (Katarzyna Herd, Cordula Weisskoeppel) sekä sotiemme jälkeen rajan taakse jääneiden alueiden yllirajaisen kulttuuriperintötyön (Koskinen-Koivisto) näkökulmista.

Tarkastelun tasosta riippumatta jokaisessa artikkelissa esille nousee yllirajaisen kuoleman yhteisöllisten merkityksenluomis- ja surun käsittelyprosessien lisäksi ilmiön vahvasti yksilöllinen ja henkilökohtainen näkökulma. Esimerkiksi kuvatessaan Kemijärven Mäntyvaarassa sijaitsevista toisen maailmansodan joukkohaudoista ja niissä lepäävien sotilaiden muistamisesta käytyjä vuoropuheluita, ei Oula Seitsonen tyydy ainoastaan erittelemään paikallisyhteisössä aiheesta käytyä ajoittain kriittistäkin julkista keskustelua tai Venäjällä viime vuosikymmenten aikana kasvanutta kiinnostusta sodissaan kaatuneiden kansalaistensa palauttamista kohtaan. Sen sijaan näiden laajempien kontekstien rinnalle nostetaan tasavertaiseen rooliin alueella menehtyneiden venäläisten sotavainajien viimeisen leposijan sijaintia muistissaan pitämän perheen tarina sekä Mäntyvaaraan isoisänsä hautaa etsimään saapuneen venäläisen miehen muistomerkillä jättämän erillisen muistolaatan aikaansaama paikallispoliittinen kriisi.

Maantieteellisesti kirjan kokonaisuus on kattava, ja siinä on monien eri kulttuurien ja valtioiden lisäksi edustettuna merkittävä osa suurimmista maailmanuskonnoista. Teoksessa monen suomalaisen henkilökohtaiseen sukuhistoriaan linkittyvät Ruotsiin muutto ja siihen liittyvään juurtumisprosessiin (Snellman) sekä sotien myötä menetettyjen kotiseutujen kulttuuriperinnön säilyttämiseen (Koskinen-Koivisto) keskittyvät luvut kulkevat rinnakkain kuolematutkimuksen moninaisten kansainvälisten juonteiden kanssa. *Transnational Death* kuljettaa lukijansa läpi Euroopan ja Amerikkojen Lähi-itään ja Kaakkois-Aasiaan. Kulttuurillisista ja uskonnollista eroista huolimatta kuolemaan, suruun ja menetyksestä selviämiseen liittyvät huolet ovat yhteiset. Ne linkittyvät omaisten kohtaamista käytännöllisistä haasteista syvälle yksilön identiteettiin kerrostuneisiin kuuluvuuden ja eristäytyneisyyden tunteisiin.

Kirjan artikkelien pohjalta yhteistä on myös yhteisön kyky kannatella jäseniään. Oli kyse sitten Kataloniassa asuneiden marokkolaisten ja senegalilaisten vainajien palauttamisesta kotimaihinsa hautausta varten (Jordi Moreras & Ariadna Solé Arraràs) tai Los Angelesin Zapotec-yhteisön läheisensä menettäneille jäsenilleen tarjoamasta taloudellisesta, sosiaalisesta ja henkisestä tuesta (Lourdes Gutiérrez Nájera & Ana D. Alonso Ortiz), toimii maahanmuuttajaryhmien sisäistä vuorovaikutusta ohjaavana arvona ja periaatteena vastavuoroisuus. Vaikka yksilö asuu kaukana kotoa, pystyy hän luottamaan, että yhteisö ottaa perheen roolin tilanteissa, joissa biologiset sukulaiset saattavat asua satojen tai tuhansien kilometrien päässä. Tähän poissaolon ja läsnäolon tasapainon metsästyksen ja kaipuuseen voidaan mielestäni tiivistää oikeastaan koko teoksen ydinajatus.

Uutta yhteisöllisyyttä etsimässä

Sen lisäksi, että artikkelit liikkuvat jouhevasti näkökulmasta toiseen ja mikrotasolta makroon, linkittyvät niistä moni toisiinsa digitalisaation teeman kautta. Moderni viestintäteknologia ja sosiaalinen media yhdessä tarjoavat moninaisia mahdollisuuksia niin kuolevan omaisen kohtaamiseen ja hyvästelyyn kuin myös kuoleman aikaansaamien tunteiden jakamiseen ja menehtyneiden kollektiiviseen muistamiseen. Vaikka parin viime vuosikymmenen aikana ottamamme digiloikka nähdään yllirajaisen kuoleman kontekstissa pääosin positiivisena kehityksenä, eivät kirjoittajat koe siinä kuitenkaan olevan potentiaalia kasvokkain käytävän vuorovaikutuksen korvaajaksi, kun kyse on yhdestä ihmiselämän herkimmistä tapahtumista. Vaikka teknologian kehitys on mahdollistanut maahanmuuttajille aiempaa paremmat valmiudet osallisuuteen muun muassa hautajaisten, muistotilaisuuksien ja uskonnollisten rituaalien järjestelyissä myös silloin, kun matkustaminen takaisin kotimaahan ei esimerkiksi taloudellisten rajoitteiden tai turvapaikkaprosessin keskeneräisyyden vuoksi ole mahdollista, ei se kuitenkaan poista poissaolosta johtuvia syyllisyyden ja turhautumisen tunteita. (65–68, 97.)

Uudet tekniset ratkaisut tarjoavat yksilöille ennen kaikkea paremmat valmiudet ottaa vastaan ja kerätä tietoa tapahtumien etenemisestä, mikä rajallisuudestaan huolimatta auttaa läheisen kuolemaa etäältä käsittelevää selvittämään itselleen tapahtunutta sekä toivon mukaan myös löytämään keinoja surunsa työstämiseksi. Teoksen tiedonvälitystä sivuavat artikkelit (Le Gall & Rachédi, Weisskoeppel, Herd, Gutiérrez Nájera & Alonso Ortiz) saivat ajatukseni kuitenkin kääntymään niihin äärimmäisen traumaattisiin tilanteisiin, joissa varmaa tietoa läheisten kohtalosta ei ole (ks. esim. Mirto ym. 2020). Tällaisia tilanteita ovat Suomessa kohdanneet erityisesti turvapaikanhakijat, jotka oman oleskelulupastatuksensa lisäksi joutuvat usein huolehtimaan kotimaahan jääneiden perheidensä turvallisuudesta ja hyvinvoinnista. Miten surra ja muistella omaista, jonka menehtymisestä ei ole varmuutta tai josta saattaa sosiaalisen median ja viestintäsovellusten välityksellä kulkea ristiriitaista tietoa? Tilastojen mukaan lähes 40 prosentilla Suomeen vuonna 2018 saapuneista aikuisista turvapaikanhakijoista esiintyy merkittäviä masennus- ja ahdistusoireita (Skogberg ym. 2018, 187). Onkin toivottavaa, että myös kuoleman yllirajaisuutta tutkivien henkilöiden keskuudessa tähän kansainvälistä suojelua hakevien läheistensä voinnista saamaan puutteelliseen tietoon ja siihen olennaisesti linkittyviin mielenterveysongelmiin kiinnitetään tulevaisuudessa nykyistä enemmän huomiota.

Matka yllirajaisen kuoleman keskelle

Rakenteeltaan *Transnational Death* on toimiva ja looginen kokonaisuus, jossa artikkelit tukevat toisiaan ja tarjoavat kukin myös oman uniikin panoksensa. Rakennetta ei kuitenkaan avata mielestäni tarpeeksi systemaattisesti, jolloin kokonaiskuvan muodostaminen jätetään artikkelikokoelmille harmillisen tyypillisesti lukijan oman päättelyn varaan. Kokemusta vahvistaa myös artikkelien loppupäätelmiä yhteen tuovan, vertailevan ja esiin nostettuja ajatuksia pohtivasti jatkokehittävän päätäntöluvun puute. Case-tutkimukset uhkaavat satunnaisemmalla lukijalla jäädä toisistaan irrallisiksi, vaikka teos ajoittain tarjoilee maistiaisista harmillisen paljon hyödyntämättä jääneestä, vahvemmassa kokonaisnarratiivista. Vaikka teos on ennen kaikkea kokoelma itsenäisiä artikkeleja, olisi sen lukijaystävällisyys parantunut huomattavasti, mikäli lukujen välille olisi rakennettu vuoropuhelua.

Transnational Death ei pyri olemaan tyhjentävä katsaus yllirajaisen kuoleman jatkuvasti kasvavaan tutkimuskenttään. Sen tavoitteena on nostaa esille kentän uusia, moninaisia ääniä ja lisätä nousevan teeman parissa käytävää tieteellistä keskustelua (s. 20). Tässä se onnistuu kiitettävästi. Sen lisäksi, että se tarjoaa syötteitä monenlaisille uusille tutkimusprojekteille, sillä on potentiaalia herättää kiinnostusta sekä synnyttää uusia ideoita ja toimintamalleja myös maahanmuuttajien parissa työskentelevien ammattilaisten keskuudessa.

FM, YTM Emilia Lakka on yleisen historian väitöskirjatutkija Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Tutkimuksessaan hän tarkastelee työperäiseen maahanmuuttoon liittyviä poliittisia päätöksentekoprosesseja Euroopan Unionin pohjoismaisissa jäsenmaissa Suomessa, Ruotsissa ja Tanskassa.

Viitteet

[1] Arvioitava kirja on avoimesti luettavissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sivuilla osoitteessa: <https://doi.org/10.21435/sfe.17>. [Haettu 3.11.2020]

Kirjallisuus

Horsti, Karina. 2019. Transnational Mediated Commemoration of Migrant Deaths at the Borders of Europe. Teoksessa *The Handbook of Diasporas, Media, and Culture*, eds. Jessica Retis ja Roza Tsagarousianou, 193–205. Hoboken: Wiley.

Hunter, Alistair & Eva Soom Ammann, eds. 2016. End-of-Life Care and Rituals in Contexts of Postmigration Diversity in Europe. Special Issue of *Journal of Intercultural Studies* 37, 2: 95–102.

Mirto, Giorgia, Simon Robins, Karina Horsti, Pamela J. Prickett, Deborah Ruiz Verduzco & Victor Toom. 2020. Mourning Missing Migrants. Ambiguous Loss and the Grief of Strangers. Teoksessa *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*, eds. Cuttitta, Paolo & Tamara Last, 103–116. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Skogberg, Natalia, Katri-Leena Mustonen, Päivikki Koponen, Paula Tiittala, Eero Lilja, Awa Ahmed Haji Omar, Olli Snellman & Anu E. Castaneda, toim. 2019. *Turvapaikanhakijoiden terveys ja hyvinvointi. Tutkimus Suomeen vuonna 2018 tulleista turvapaikanhakijoista*. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-351-9>. [Haettu 10.12.2020]